

ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ
І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НАН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
«АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ»

ФІНАНСИ БЮДЖЕТ ПОДАТКИ

НАЦІОНАЛЬНА
ТА МІЖНАРОДНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

- ЕВОЛЮЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА СВІТОВОЇ
ФІНАНСОВОЇ ДУМКИ
- ІСТОРИЧНІ ПОРТРЕТИ
- БІОГРАФІЧНІ ДАНІ

1
ТОМ

КИЇВ
2010

Редакційна колегія:

Т. І. Єфименко (голова),
П. М. Леоненко (заступник голови),
С. С. Гасанов, Я. В. Котляревський, Г. О. П'ятаченко, А. А. Чухно, П. І. Юхименко

Автори: В. Д. Базилевич, С. В. Бойко, А. М. Ващицин, В. В. Вірченко, Л. В. Воробйова, С. С. Гасанов, Л. П. Горкіна, В. І. Гринчуцький, В. О. Длугопольський, М. В. Довбенко, Т. І. Єфименко, Т. В. Куриленко, Л. В. Кухарець, С. П. Кучин, Л. А. Лазебник, П. М. Леоненко, І. О. Лютий, Н. Ю. Мариненко, А. О. Маслов, В. В. Небрат, О. П. Нестеренко, В. Є. Новицький, В. Л. Осецький, Г. О. П'ятаченко, С. О. Рибак, О. П. Сліпенчук, С. В. Слухай, Н. А. Супрун, Ю. В. Ущаповський, В. М. Федосов, В. М. Фещенко, В. О. Цибок, Г. В. Ціх, П. І. Юхименко, Л. А. Яремко

Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія : у 3-х т. / за ред. Ф75 Т. І. Єфименко ; Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАНУ ; ДННУ «Акад. фін. управління». — К., 2010. —

ISBN 978-966-2380-09-5

Т. 1. — 2010. — 624 с. — ISBN 978-966-2380-10-1.

У першому томі висвітлюються основні етапи еволюції національної та світової фінансової думки в аспектах її персоніфікації, термінологізації і концептуалізації. Наведено здобутки української фінансової думки, історичні портрети й біографічні дані видатних вчених і державних діячів у галузі економіки та фінансів, фундаторів та яскравих представників національних і міжнародних наукових шкіл фінансів, бюджету, податків. Акцентовано увагу на результатах сучасних наукових досліджень, що впливали, впливають або можуть вплинути на прийняття політико-економічних й управлінських рішень у галузі державних фінансів окремих країн, міжнародних і глобальних фінансів.

Для фахівців, науковців, працівників органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, викладачів фінансово-економічних дисциплін і студентів вищих навчальних закладів, широкого кола читачів.

ББК 65.9(4УКР)261-1+
+65.261-1

ISBN 978-966-2380-09-5
ISBN 978-966-2380-10-1 (т. 1)

© Автори, 2010
© ІСЕМВ НАНУ, 2010
© ДННУ «Академія фінансового управління», 2010

**ІЛОВАЙСЬКИЙ
СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ**
(1861–1907)

*Иловайский
Сергей Иванович*

— визначний український вчений, юрист, економіст-фінансист.

Народився 8 червня 1861 р. в сім'ї донських козаків у Харцизькій слободі Міцького округу (нині Донецька область). Початкову освіту здобув у Петербурзькій шостій гімназії, яку закінчив зі срібною медаллю. У 1879 р. вступив до Санкт-Петербурзького університету на юридичний факультет, з перших курсів активно долучився до науково-дослідної роботи.

Після закінчення університету, у листопаді 1883 р., його прийняли на службу до Державного банку. У квітні 1884 р. отримав ступінь кандидата юридичних наук. Залишився при університеті для підготовки до набуття професійного звання. Після успішної здачі магістерських іспитів з фінансового права і після двох пробних лекцій отримав звання приват-доцента (1886).

Із цього періоду його життя пов'язане з діяльністю на батьківщині. У грудні 1886 р. І. призначено до Новоросійського (нині Одеського) університету. За існуючою практикою університету 27 січня 1887 р. він прочитав відкриту вступну лекцію під назвою «Визначення, зміст і значення науки фінансового права у зв'язку з коротким нарисом фінансового становища найголовніших держав», що отримала високу оцінку серед професорів університету. Це був своєрідний допуск до викладацької діяльності. Після вдалого випадку він почав читати курс лекцій на кафедрі фінансового права юридичного факультету університету. Водночас продовжував активну наукову роботу. На основі зібраних матеріалів представив магістерську роботу на тему «Непряме обкладання в теорії та практиці» («Непрямое обложение в теории и практике»), яку захистив у Казанському університеті (1893). Цього ж року випускає «Стислий підручник з фінансового права» («Краткий учебник финансового права»), який перевидавався чотири рази ще за життя автора. У галузі фінансової науки це був період активного виокремлення фінансово-правової науки з фінансової за двома напрямками: вивчення фінансово-правових питань як самостійних розділів і вивчення фінансового права у вищих навчальних закладах країни як самостійної навчальної дисципліни. До першого напрямку слід віднести праці видатного вітчизняного вченого фінансиста І. Янжула «Досвід дослідження англійських непрямих податків» («Опыт исследования английских непрямых налогов», 1874) і «Основні засади фінансової науки» («Основные начала финансовой науки», 1899). Такий підхід продовжив у своїх наукових розробках російський учений-фінансист І. Озеров, зокрема у праці «Основи фінансової науки» («Основы финансовой науки», 1905). Інший напрям започаткував Ф. Мільгаузен роботою «Фінансове право» («Финансовое право», 1883), розробки якого продовжив І.

У 1893 р., після видання підручника, І. призначено виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри фінансового права Новоросійського університету. Усі свої сили і таланти він

відавав викладацькій діяльності, за що здобув шану й визнання серед студентів і колег кафедри. Під його керівництвом розпочинав свої перші наукові кроки Г. Тіктін, згодом відомий учений-фінансист. У 1897 р. І. призначили завідувачем кафедри фінансового права, яку він очолював 10 років до останніх днів життя.

Уперше в українській фінансовій науці І. у своєму аналізі розмежовує поняття об'єкта і джерела податку. Автор доповнив перелік елементів податку, виокремив їх і дав визначення поняттям «податковий предмет» і «податкове джерело», увів також нові поняття: «податкова одиниця» та «оклад». Під податковою одиницею він розуміє окремий предмет податку, який визначений числом, мірою чи вагою. За цими окремими предметами і встановлюються податки.

У своєму підручнику з фінансового права не уникав полеміки щодо дискусійних питань, зокрема про джерела виконання податкового обов'язку. Він висловив своє критичне ставлення до точки зору на це питання провідного представника соціально-політичної школи А. Вагнера. У сучасній літературі соціально-політична школа носить назву нової історичної школи. Ідеї українського вченого пізніше знайшли свій розвиток у працях відомих фінансистів В. Яроцького, Л. Ходського, І. Озерова та ін.

Водночас І. позитивно розглядає наукову і практичну діяльність низки російських фінансистів, зокрема М. Сперанського. Незважаючи на критику, у своїй праці «План фінансів» (1810) М. Сперанський висловлював думку про необхідність міжнародного визнання цього плану. Те, що неможливо було здійснити в неконституційній Росії, було зроблено в парламентських державах. М. Сперанський «намітив майже всі основні початки, на яких тримається бюджетний устрій сучасних представницьких держав».

Далекоглядність І. підтвердилась. Можемо констатувати, що М. Сперанський своїм «Планом фінансів» уперше в Російській державі заклав основи бюджетного права, був одним з перших розробників теорії бюджету, фінансового права.

У наукових поглядах І. відчувається вплив його попередників, зокрема «Курсу фінансового права» І. Патлаєвського. Близькість їхніх поглядів виразно проявилася в розумінні сутності та ролі фінансів. Видатки державного бюджету, на думку І., є сферою регулювання фінансового права за схемою «бюджет — відомство — отримувач бюджетних асигнувань». Для доробку І. характерне поєднання положень історичної школи, зокрема соціально-політичного напрямку, з ідеями та підходами протилежних їй напрямів у теорії фінансів. Про це свідчить і його підручник, в основу якого покладено ідеї соціально-політичного напрямку історичної школи. Проте автор намагався у своїх висновках виходити з положень, висловлених у працях відомого представника суб'єктивно-психологічної школи Е. Сакса.

З наукових робіт І. слід відзначити його монографію «Державні монополії як засіб оподаткування предметів вжитку» («Казенные монополии как способ обложения предметов потребления», 1896). Останні роки життя вчений працював над «Історичним нарисом п'ятидесятиліття Російського товариства пароплавства й торгівлі» («Историческим очерком пятидесятилетия Росийского товарищества пароходства и торговли», 1907).

Згідно з передсмертною волею І., один з його найкращих вихованців Г. Тіктін переробив, доповнив і видав «Підручник фінансового права» («Учебник финансового права», 1912), який визнано одним з найкращих у дореволюційній Росії. У післяреволюційний період панувала й підтримувалася державою точка зору, відповідно до якої гроші вважалися несумісними з ідеологією та практикою соціалізму, і чим швидше вони відімруть, тим швидше прийде остаточно й безпо-

воротна перемога соціалізму. Це принципово розходилося із положеннями підручника. Проте, незважаючи на цей факт, доповнений і перероблений Г. Тіктіним підручник залишався незамінний ще тривалий час і в радянський період.

І. був активним членом багатьох міських громадських і добродійних організацій. Його неодноразово обирали мировим суддею, гласним міської думи. Як завзятий мисливець, він багато років був членом правління Новоросійського товариства аматорів полювання, членом комісії при Одеському особливому комітеті опікунства про народну тверезість.

Раптова смерть 13 квітня 1907 р. у розквіті творчості й таланту вирвала з активного життя не тільки визначного вченого зі світовим ім'ям, але й енергійну, діяльну та щиру людину.

П. І. Юхименко, С. В. Бойко

ИСАЕВ
АНДРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ
(1851–1924)

Исаев
Андрей Алексеевич

— видатний учений-економіст, фінансист, громадський діяч.

Народився 19 жовтня 1851 р. в Чернігівській губернії. Навчався у 1-й Московській гімназії, яку закінчив з золотою медаллю. Відмінні знання сприяли вступу на юридичний факультет Московського університету, але через рік він вирішив продовжувати навчання в Санкт-Петербурзькому університеті. Після закінчення цього університету (1873) отримав ступінь кандидата права.

У 1873–1874 рр. стажувався в Лейпцігському і Гейдельберзькому університетах під керівництвом відомих німецьких учених, основоположників старої історичної школи професорів В. Рошера і К. Кніса.

Після повернення у Росію І. у 1875 р. склав іспит на ступінь магістра політичної економії в Московському університеті. Цього ж року прийняв запрошення московського губернського земства щодо дослідження промислів Московської губернії. Наслідком цього дослідження стала праця «Промисли Московської губернії» у трьох випусках (Промыслы Московской губернии, М., 1876).

У 1877 р. І. знову був направлений Санкт-Петербурзьким університетом у закордонне відрядження. Під час перебування у Лейпцігу, Йені, Страсбурзі, Берліні і Парижі він старанно вивчав політичну економію та фінанси, збирав матеріали про діяльність промислових товариств.

На початку 1879 р. І. захистив у Санкт-Петербурзькому університеті магістерську дисертацію «Промислові товариства у Франції та Німеччині» (Промышленные товарищества во Франции и Германии, М., 1879) і отримав ступінь магістра політичної економії. Того ж року призначений на посаду доцента Демидівського юридичного ліцею в Ярославлі, що вважався у ті часи одним із осередків юридичної науки Росії. Наступного року І. був затверджений екстраординарним професором по кафедрі політичної економії та розпочав викладання курсів політичної економії, статистики, а згодом і курсу науки про фінанси (фінансового права).

Періодом інтенсивних наукових досліджень та звершень стали для ученого 80-ті рр. XIX ст. Він захистив докторську дисертацію «Артілі в Росії» («Артели в России») у Санкт-Петербурзькому університеті (1881). Переведений на посаду ординарного професора. Нагороджений орденом св. Анни 2-го ступеня за поданням міністра народної освіти (1887). До цього періоду належать його відомі праці в галузі фінансової науки: «Державний кредит» (Государственный кредит, 1886)